

- ²⁰ Mahan Cleveland és McKinley elnök Tengerészeti Minisztereként 1899-re létrehozta az USA számára a világ 7. legerősebb hadiflottáját az 1880-as 17. helyről. Nagy hatású műveivel (*The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783* és *The Interest of America in Sea Power*) 1890-től elnyerte a kormányzat politikájának támogatását.
- ²¹ Hofstadter op. cit., 236.
- ²² Lásd Henry Kissinger *Diplomácia*. 1996, 35–40.
- ²³ Sydney op. cit., 878–881.
- ²⁴ Magyarics, op. cit. 440.
- ²⁵ Lásd Reinhold Niebuhr „The Foreign Politics of American Conservatism and Liberalism” In *Christian Realism and Political Problems*. New York, 1953. 60–84.
- ²⁶ Alden–Schurmann szerzőpáros a Kaliforniai Egyetemen publikált tanulmánya *Why We Need Ideologies In American Foreign Policy?* Berkeley, 1990, University of California Press. 16–24.
- ²⁷ Carl Bode által összeállított válogatásból vett idézet *American Perspectives*. 1992. 154.
- ²⁸ Lásd Francis Fukuyama vitatott művét *A Történelem Vége – az Utolsó Ember*. Budapest, 1994, Európa. 16–38.
- ²⁹ Kissinger, op. cit. 126–129.
- ³⁰ J. Martin Evans idézi Matthew Arnold *Civilization in the United States* c. művét az *America: the View from Europe* című könyvében. New York, 1979. 28.

VÁZSONYI OTTÓ

Koppány, „a lázadó pogány” (2. rész)

V. Az ütközet

Az előző részben felvázolt, szinte „ideálisnak” mondható kapcsolat a hatalmon lévő családi ág és Koppány között a nagyfejedelem halálával megszűnt. Szent István kisebbik legendája szerint, mely a leginkább hitelt érdemlő, Koppány azonnal támadást intézett az ifjú fejedelem ellen.¹ A somogyi dux mintegy „időzített bomba” robbant fel abban a hatalmi vákuumban, amelyet Géza nagyfejedelem halála vont maga után. Korábban sokan a pogányság és a kereszténység közti ellentétre helyezték a hangsúlyt. A konfliktus kirobbanásának az okát a múlt és a jövő, a pogányság és a kereszténység összeecsapásában látták. Manapság azonban a forráskritika fejlődésével a kutatás egyértelműen a hatalom megszerzését tartja a fő oknak.

A felkelés kapcsán, ha ezt tüzetesebben megvizsgáljuk, sok olyan kérdés merül fel, amelyet a korábbi kutatások nem vizsgáltak kellő alaposággal. A különböző források egybevetésével úgy lehet rekonstruálni a 997-ben történeteket, hogy Koppány csapatai élén a nagyfejedelemi szálláshely szívében álló Veszprém ellen vonult. Mindezt azért tette, mert Veszprém a nagyfejedelem asszony alá tartozott, valamint a terület ellenőrzés alá vonásával a további előretörést is biztosítani tudta.

Mindenképpen szólni kell az ütközet kapcsán a szembenálló felekről, a két vezér társadalmi bázisáról. Koppány támogatóinak társadalmi bázisát nem könnyű feltérképezni. A szakirodalom nem tud egységes álláspontot kialakítani. A nagyfejedelemi rokonnak a hatalom

elleni elszigetelt fellépésétől egészen a dunántúli főurak hadait egyesítő, a külföldiek ellen irányuló megmozdulásig többféle elképzelés látott napvilágot.² Azt a tényt szem előtt tartva, hogy az írásos források mekkora teret szentelve ábrázolták a 997-es eseményt, azt kell mondani, hogy jelentékeny számú támogatóval kellett rendelkeznie Koppánynak. Ezen kívül hozzá kell venni mindehhez Laskai Osváth 1500 körül élt ferences hittudós magyar nyelvű Szent István officiumában leírtakat is. Miszerint a somogyiak mellett zalaiak is harcoltak Koppány seregében.³ A sereg zömét elsődlegesen magyarok alkothatták, ezt a feltételezést Kristó Gyula kutatásaira lehet alapozni, ezek szerint Bulcsú karkha törzsének maradványai valamint Súr és Őrs vezérek törzsének egyes tagjai alkothatták a lázadó sereg gerincét.⁴ Mindezeknek az információk pedig azt támasztják alá, hogy egy jelentős tömegeket megmozgató, komoly hadi eseményt örökítettek meg a krónikák és legendák. A sereg fegyverze- te és harcmódora a hagyományos, ősi volt. A kalandozások idején jól megismert fegyverek- kel voltak felszerelve, és taktikájuk is az ősi volt.

A Szent István mögött felsorakozott katonai-társadalmi bázis Koppányénál lényegesen szerteágazóbb volt. Ezt leginkább a pannonhalmi oklevél sokszor idézett részlete támasztja alá.⁵ Az oklevél a harcoló feleket német és magyar táborra osztja fel. A további források alapján ténylegesen arra lehet következtetni, hogy az ifjú nagyfejedelem seregében számottevő idegen etnikumú vitéz is harcolt. A hadseregének elit részét minden bizonnyal az apja alatt beköltözött sváb lovagok, valamint a felesége kíséretként Magyarországra jött bajor lovagok alkották. Erre utal a pannonhalmi oklevél egy másik részlete: „*mivel egyik megye, a somogyi el akart üzni atyám székéről, nagy bizonytalanság fogott el, milyen tanácsot adjak háborgó lelkemnek, mihez fogjak? Ekkor Pázmány, Hont, Orci vezérek és Domonkos érsek úr támogatásával fogadalmat tettem Szent Mártonnak...*”⁶ Katonailag komoly tényező volt Szent István varég- orosz testőrsége is, melynek harcértékét nem szabad lebecsülni. Szent István táborába lehet sorolni azokat a nem katonáskodó elemeket, akik hospesként telepedtek az országba, és akik a saját jövőjük biztonságát Szent István uralma alatt látták biztosítottnak. Természetes, hogy a nagyfejedelem igazi tömegbázisa, amely ténylegesen nagy számban sorakozott fel mellette az a magyarok közül került ki. Elsődlegesen számolhatott a saját szállásterületén lévő Megyer törzsbeli-ekkel, valamint azokkal a segédnépekkel illetve törzstörzsedékekkel, akik szorosan kapcsolódtak a nagyfejedelemhez.

Györffy György kutatásai alapján bizonyítottak láttá, hogy Szent István seregében számottevő erőként jelentek meg azok a törzsek illetve etnikumok, amelyek Géza nagyfejedelem uralkodása alatt létrehozták a belső határzárát. Az előzőekben leírtakhoz kell újra visszatérni ennek a megállapításnak a vizsgálatakor. Ha ugyanis a határzár tényét elfogadjuk, akkor is nehezen elképzelhető, hogy Koppány annyira felkészületlenül vágott volna bele a Szent István elleni hadműveletekbe, hogy semmilyen óvintézkedést ne tett volna a szálláshelyét körülvevő őrhelyek semlegesítésének érdekében. A térképre tekintve pedig látható, hogy a somogyi vezér Veszprém megtámadásával mintegy beékelődött a nagyfejedelemi szálláshely és a belső határőrök közé. Így mintegy kettévágta a kérdéses területet és megszüntette annak lehetőségét, hogy egyesülni tudjon az ifjú nagyfejedelem az őt támogató déli és keleti határőrző csapatokkal. Mindezek alapján véleményem szerint, amikor Szent István hadseregének összetételéről beszélünk, akkor nem szabad akkora súlyt adni a Györffy György által számbavett katonáskodó elemeknek.

Szent István, miután tudomására jutott, hogy Koppány támadást indított ellene, a lehető leggyorsabban legitimizálta a hatalmát. Hívei körében megtörtént nagyfejedelemmé

avatása. Ez az aktus a magyarságnál a pajzsra emelés rítusa volt, amint ez Bíborbanszületett Konstantin tudósításában fennmaradt.⁷ Miután az érvényben lévő jogszokások szerint legitimizálta a hatalmát az ellensége ellen fordult. Magyar Zoltán annak a véleményének adott hangot legutóbbi munkájában, hogy a felkelés minden bizonnyal időben eléggé elhúzódott és nem csak egy Veszprém melletti csatára korlátozódott.⁸ Meggyőző érvekkel és bizonyítékokkal azonban nem tudta alátámasztani felvetését. Ugyancsak nála merült fel az is, hogy a mindent eldöntő csata nem Veszprém közelében, hanem a Garam folyó mentén zajlott le.⁹ Véleménye szerint erre az utalások megvannak mind a Képes Krónikában, mind Thuróczy Jánosnál, ha nem is egyértelműen.¹⁰ Fő támaszt azonban abban lát, hogy a Garam mentén Bény községben az utóbbi húsz évben egy hatalmas három gyűrűs földsáncrendszer tárt fel a régészet. Ez az erőrendszer mintegy 107 hektárnyi területet ölel fel, és a kutatások alapján X–XII. századi keletkezésűnek kell tartani. Funkcióját tekintve pedig – véleménye szerint – védelmi táborként működhetett.¹¹ Mindezek alapján Magyar Zoltán a következő hipotézist állította fel: „997-ben Koppány nagy erejű támadása készületlenül érte az ifjú nagyfejedelmet, akit a Dunántúlról és talán Esztergomból is kiszorítottak. István seregével kénytelen volt átkelni a Dunán, majd Bénynél katonai táborként építette ki az ott talált sáncrendszer. Az esetleges további támadásokat visszaverve itt várta be a segédcsapatokat, majd ellentámadásba lendülve aratott döntő győzelmet Koppány felett.”¹² Ezzel az elmélettel kapcsolatban több gond is felmerül. A hivatkozott írásos források nem támasztják egyértelműen alá a szerző állításait. Komolyabb ellenérvet azonban Makkay János szolgáltatja a bényi sáncokkal kapcsolatban: „(a bényi) erősség az István vár emelésének megfelelő időben csak a bezárt térség legközepén és legmagasabb részén volt beépítve, területének csak mintegy huszonötöd részén. Az erősség további ²⁴/₂₅-öd részének a keletkezésével a szlovák kutatás nem tud mit kezdeni. Ez a tény azt jelenti, hogy a hármass gyűrű nem a X. század végén és nem István nagyfejedelem erőssége számára épült.”¹³ Mindezek ismeretében Magyar Zoltán fölvetése erősen megkérdőjelezhető.

ISTVÁN HADSEREGÉNEK EGYIK VEZÉRE,
A HONT-PÁZMÁNY NEMZETSÉG ŐSE, HUNT
LOVAG A KÉPES KRÓNICA LAPJAI RÓL

A felkelésre biztonsággal a következő állapítható meg: István és Koppány között véres összeütközésre került sor Veszprém mellett, ahol az ifjú nagyfejedelem került ki győztesen. A modernebb, korszerűbb nyugati harcmodort és taktikát alkalmazó sereg legyőzte a hagyományos nomád taktikát és fegyverzetet előnyben részesítő csapatokat. István győzelme döntő volt, maga Koppány is holtan maradt az ütközet helyszínén.

VI. A felnégyelésről

A lázadás elbukott, István maradt győztesként a csatatéren. Túljutott az első megpróbáltatáson. a lázadó vezért, a hagyomány szerint, Vecellinus a csata hevében megölte. A büntetést Koppány azonban még halálában sem kerülhette el. A Képes Krónika be-

számol róla, hogy Koppányt István felnégyeltette: „Abban a csatában Vecellinus ispán megölte Cupan vezért, és Szent István, aki ekkor még vezér volt, kiterjedt földbirtokkal jutalmazta meg ezért. Cupant pedig Szent István felnégyeltette: egyik részét Strigonium, másikat Vesp-
rim, a harmadikat Jaurinium kapujához küldte, a negyediket pedig Erdelwbe.”¹⁴

Régóta kérdésként áll kutatás előtt, hogy miért ezt a büntetésfajtát és miért nem mást alkalmaztak Koppány büntetésénél? Továbbgondolva a kérdést Györffy György feltette azt a kérdést is, hogy a gyermekifjú István ideálnak tekintette-e az eszközeiben nem válogató, de akaratát sikerre vivő és hatalmát öregbítő apját, és kritikátlanul szerette pusztai viselkedésű anyját, s az ő szellemükben cselekedett? Vagy hatása alá került az őt körülvevő papi környezetnek?¹⁵ Következésképpen válaszolta meg a kérdést: „Koppány büntetése a pogányság és a kereszténység válaszütaján lévő magyarság jogszokásának felelt meg.”¹⁶ Kérdésként merül fel, hogy milyen jogszokásai voltak ekkor a magyarságnak? Nehéz rá választ adni. Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a nyugat-európai vagy keletről magukkal hozott jogszokásokat követték a kivégzés kapcsán. 997-ben a nemzeti társadalom már bomlófélben volt, egy átmeneti állapotban, de még szembenállt az új társadalmi berendezkedéssel. Ahhoz, hogy megértsük Koppány felnégyelését, meg kell ismerni mind a nemzeti társadalom szankciórendszerét, mind a Nyugat-Európában ekkor elterjedt büntetéskiszabási elveket. Legelső és legalapvetőbb szabály, hogy a nemzeti harci és békeközösség és a nemzeti békéjét nem szabad megsérteni, és aki ezt megteszi, számíthat arra, hogy cselekménye súlyos szankciókat von maga után.¹⁷ Azzal szemben, aki elkövette a cselekményt a bosszú volt a megtorlás jogszerű eszköze, az ennek során végrehajtott cselekményeket (emberölés) büntetlen cselekményeknek kellett tekinteni. A nemzeti társadalomban viszonylag kevés olyan büntetett létezett, amely az egész nemzeti érdekeit sértette, pl. az ellenség támogatása, a nemzeti elárulása, a későbbiekben mindez a hazaárulás fogalmával egyezett meg. Európa nyugati felén erre az időre már lassan túljutottak a nemzeti bosszú és a magánharc büntetőjogi gyakorlatán. Az állami büntetőjog azonban csak hosszú évszázadok múlva nyert igazán teret magának. Franciaországban a XIII. századtól kezdett gyakorlattá válni. Angliában hamarabb a XI-XII. századra kialakul az állami büntetőjog a nemzeti bosszú helyett, de ez nagymértékben volt köszönhető a hódító normannoknak.¹⁸ Míg a Magyarországhoz közelebb fekvő német területeken csak a XV. századra vált véglegessé az a XII. században elindult folyamat, ami az állami büntetőjog kialakulásához vezetett.¹⁹ Ezzel egy időben kialakult egy egységes büntetéskiszabási elv is, amely általános elvként érvényesült Európában, később Magyarországon is.

KOPPÁNY LEFEJEZÉSE. MINIATÚRA
A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

Legfontosabb a talio elv. Lényege, hogy az élet vagy testi épség ellen elkövetett bűncselekmény esetében az elkövető ugyanolyan büntetést kap, mint amelyet elkövetett. Itt tehát a szemet szemért, fogat fogért elv érvényesült.

Tükrözési elv: a vétkesre kiszabott büntetés mindenki számára tisztán mutatja, hogy milyen büntetést követett el, pl. az istenkáromló egyik lehetséges büntetése a nyelv kivágása.

Igazodó büntetés: aki hamis vádat emel egy embertársa ellen, az olyan büntetésben részesült, mint amelyet az általa bevádolt személy kapott volna akkor, ha a vád igaz. Tehát ha a bevádolt személy halálbüntetést kapott volna a bíróságtól, akkor a hamis vád emelője halálbüntetésben részesült.²⁰

A társadalomnak mindig válaszolnia kellett a belső rendjét megszegők magatartására. Egyetlen közösség sem engedhette meg magának, hogy büntetlenül hagyja a bűnt, az isteni és földi törvények megsértését. A büntetés és ezen belül a halálos ítélet, a legvégső eszköz volt a társadalmat irányítók kezében annak érdekében, hogy a társadalmi rendet fenntartsák. A halálbüntetések és azok nyilvánossá tétele, több cél érdekében történtek meg. A legfontosabb célok a következők:

- megelőzés, újabb bűncselekmények elkövetésének meggátolása;
- felvilágosítás, propaganda a társadalom irányába;
- a megsértett hatalom bosszújának eszköze;
- a társadalom igazságérzetének kielégítése;
- tömegek szórakoztatása;
- jogtudat-szélesítő, jogismeret-bővítő ismeretek adása a szélesebb tömegeknek.²¹

A legfontosabb azonban minden egyes esetben az volt, hogy a vétkest hátrányos helyzetbe hozzák.

* * *

Györffy György, aki talán a legtöbbet foglalkozott a témával, a felnégyelés problémájára a következő megoldást javasolta: „A Biblia a levirátust paráznaságnak tekintette (3. Móz. 20/21), a magyarokkal rokon volgai bolgárok X. századi jogszokása szerint pedig a paráználkodók büntetése felnégyelés és a felnégyelt részek kifüggesztése volt.”²² Tételének bizonyságaként Ibn Fadlan 922-ben a volgai bolgárok közt keletkezett útleírását használta: „Ha valaki fajtalankodást követ el, akkor levernek neki – akárki volna is az – négy karót a földbe, a kezét és lábát odakötözik és széthasítják (a testét) fejszével a tarkótól az ágyékig. Ugyanezt teszik a vétkes asszonnyal. Aztán minden darabot, a férfit és a nőt is egy fára akasztják fel.”²³ Ezek alapján fogalmazta meg a kérdéssel kapcsolatban végső következtetését, miszerint Koppány felnégyelésekor az ifjú nagyfejedelem nem az egyéni akaratát érvényesítette, hanem a pogány jogszokás, a pogány büntetési rend érvényesült.²⁴ Más szerzőknél ez a halálbüntetési fajta inkább gesztusként merül fel, amivel az ifjú fejedelem végérvényesen elszakad a múlttól és a jövő mellett kötelezi el magát.²⁵ A témával foglalkozó kutatók mind elfogadták fenntartások nélkül Györffy György hipotézisét Koppány felnégyelésével kapcsolatban.²⁶ A halálbüntetés ezen fajtájáról a korai X–XIII. században azonban elég keveset lehet tudni, elég ritkán alkalmazott módszer, ezért érdemes közelebbről is megvizsgálni.

A jogtörténeti munkák szerint a halálbüntetés végrehajtásának módja szerint a felnégyelés (*dissertatio corporis in quattuor partes*) minősített büntetésneként (*poena capitales qualificatae*) van számon tartva.²⁷ Nyugat-Európában a XIII. századig még nem is ismerték a felnégyelést, a források csak a XIV. századtól említik. Rendszerint az árulók büntetésé-

ként.²⁸ Vagyis azt az országlakót sújtották, aki a király méltósága, illetve az ország közhatalma ellen nyíltan felkelt, fellázadt.²⁹ Enyhítésképpen gyakran előbb lefejezték az elítéltet, de olykor súlyosbíttásképpen lovakkal vagy ökrökkel tépték szét.³⁰ A fentiekből is kitűnik, hogy nem a mindennapos események közé tartozott a felnégyelés. Sőt az európai jog alapjaként számontartott római jogban sem használták a kivégzést.³¹ A korai magyar történelemből sem ismerni több olyan esetet Koppány vezér esetén kívül, amelyben konkrétan megjelenne a felnégyelés. Sokan Zách Feliciánnal kapcsolatban beszélnek felnégyelésről, azonban az ő esetében sem jelenik meg konkrétan, csak közvetett utalás van rá, azáltal, hogy a krónika a felszabdalt testrészeknek a szétküldését az egész országba.³² A felnégyelés ténye vitathatatlan Koppány esetében. Az indítékhoz, amiért ezzel a módszerrel mintegy példát statuálón a halála után kivégezték a somogyi vezért, néhány kiegészítő gondolatot szeretnék hozzáfűzni. Györffy György a felnégyelést Mózes III. könyvének 20. 21. versében találhatókkal magyarázza, miszerint ez az idézet tanúsítja, hogy az Ószövetség is elutasította a levirátust, és ez mintegy ideológiai támaszként szolgált Istvánnak, aki ezt a megállapítást használta fel a kivégzés jogi legitimizációjára.³³ Az Ószövetséggel és a Bibliával foglalkozó szakirodalomban azonban teljesen más képet kapunk a levirátussal kapcsolatban.

A *Keresztyén bibliai lexikon* a következőket írja a levirátus és sógorházasság címszavak alatt: „Levirátus = sógorházasság. Célja a család egybetartása. A pátriárkák idejében ismerték és gyakorolták is az intézményt, pl.: Júda és Tamár története (I. Mózes 38). A mózesi törvények (V. Mózes 25,5–10) szabályozzák a sógorházasságot. Ha a testvérek közül valamelyik meghal és nem marad fiú utódja, akkor özvegye nem mehet férjhez idegenhez, hanem sógorának kellett feleségül vennie.”³⁴ A Bibliai Lexikon sógorházasság címszó alatt a következőkről tudósít: „Ha a férj gyermektelenül hal meg, azért kell az özvegyet elvenni, hogy az elhunynak legyenek utódai, tudni illik az első fiú az új házasságból az elhunyt nevét viselte, így benne illetve általa fennmaradt a család. A Mózes Törv. 25,5–10 a levirátust törvényerőre emelte. Az az ellentét, amely a levirátus kötelezettsége és a tilalom között látszik, amely szerint nem egyesülhet a sógornőjével (Lev. 18, 16; 20, 21), feloldódik, ha figyelembe vesszük: Mózes Törvénye kivételes esetre vonatkozik. A M. Törv. szerint csak akkor állt fenn a levirátus erkölcsi kötelezettsége, ha a fivér úgy halt meg, hogy nem hagyott maga után fiút. A sógornővel való egyesülés tilos volt a fivér életében, mert ez házasságtörés, vagy ha hátramaradt a fivérnek élő fia, a vérfertőzéssel kapcsolatos törvény megtartása jegyében (Lev. 18, 20).”³⁵ Egy magyar evangélikus egyház által kiadott 1995-ös Szentírás magyarázat Mózes III. könyv 20–21. versét a vérfertőzéshez sorolja és egybetartozónak tekinti a Leviták könyvének 18, 12–14, 16. versével.³⁶

Véleményem szerint a fentiekben leírtak eléggé meggyőzően bizonyítják azt, hogy a levirátus nem volt paráznaságként számon tartott bűn, ellentétben Györffy György megállapításával.³⁷ A kérdés tisztázásának érdekében érdemes tüzetesen megvizsgálni a vitatott részleteket. Mózes III. könyvének 20. fejezete a „Büntetések” címet viseli.³⁸ A fejezet két nagy egységre osztható. Az első részben a kultikus vétségekről szól, a második részben a család elleni bűnökről. Ide tartozik a 21. vers is, amely a következőképpen szól: „Ha valaki feleségül veszi testvére feleségét, ez tisztátalanság, mivel testvérének meztelenségét fedte föl, ezért haljanak meg gyermek nélkül.”³⁹ A versben nem fogalmazódik meg a Györffy György által ismertetett kivégzésre utasítás. A III. törvénykönyvhöz kapcsolódó magyarázatok a 20. fejezet 17. versét tartják az egyetlen olyan szakasznak, amely nyilvános kivégzést ír elő.⁴⁰ Ami a következőként szól: „Ha valaki feleségül veszi nővérét, apjának lányát, vagy anyjának

lányát, s fölfedik egymás meztelenségét, az gyalázatos dolog. Ki kell őket irtani népük tagjainak színe előtt. Mivel feltárta nővérének meztelenségét, viselje bűnének büntetését.”⁴¹ Ebben a versben valóban megjelenik a kivégzésre utasítás, ellentétben a 21. verssel. A 21. versben a „haljanak meg gyermek nélkül” kifejezést csupán egy átok formulaként lehet értelmezni, a paráználkodókkal, vagyis a házasságtörőkkel szemben. A vers csak abban az esetben tiltja a sógorházasságot, hogyha az előző házasságból van fiú gyermek, ha ennek ellenére mégis házasság történik, nem halálbüntetést szab ki, hanem átkot mond a vétkezők fejére. Magáról a levirátusról V. Mózes 25, 5–10 rendelkezik és fiúgyermek megléte nélküli esetben kifejezetten kívánatosnak tartja a sógorházasságot. Mindezt természetesnek is lehet venni, hiszen a mózesi törvények egy vándorló, nomadizáló népnek adják meg a túléléshez szükséges szabályokat. A fennmaradás érdekében a nomád népeesség szokásait szabályozza.

A bibliai idézetek kapcsán végső soron megállapítható, hogy Györffy György okfejtése a felnégyeléssel kapcsolatban, a bibliai párhuzamok tekintetében túlságosan leegyszerűsítette a kérdést. Nem vette figyelembe a levirátusra vonatkozó törvényeket (V. Mózes 25,5–10). Ezekből a törvényekből kiderül, hogy a levirátus nem egyenlő a paráznasággal, csak vérferőzés lehet István esetében, a Biblia további fejezeteinek a vizsgálatából az is kiderül, hogy kivégzést sem írja elő a törvény, és ezáltal a felnégyelést sem lehet feltüntetni úgy, mintegy a paráználkodók ellen foganatosítható büntetésfajtát.

A felnégyelésről, mint kivégzési formáról a volgai bolgárokkal kapcsolatban maradt fenn híradás. Ezt használta a kutatás analógiaként a somogyi vezér esetében. Egy-két megjegyzést szeretnék ezzel kapcsolatban is tenni. Ibn Fadlan 922-es útleírásában a paráznaság kapcsán említi a felnégyelést. A levirátus intézményét a pusztán élő és vándorló bolgároknak is, amint a pusztai népeknek általában ismerni kellett.⁴² A VIII. századtól azonban az iszlám folyamatos terjedése volt megfigyelhető a volgai bolgárok körében.⁴³ A levirátus intézményére azonban nem volt hatással, mert az iszlám átvette és el is ismerte Mózes első öt könyvét és benne a törvényeket is. Ha tehát a felnégyelésről, mint volgai bolgár örökségről esik szó, akkor azt is mindenképpen csak mint a paráznaságot, vagyis házasságtörést megtorló eljárás módját lehet említeni.

Az ellen a feltételezés ellen, hogy a felnégyelés a levirátust intézményesíteni akarók ellen használták föl, maga a levirátus továbbélése a legjobb bizonyíték. A levirátus élő jogszokás volt Magyarországon, nemcsak a X. században, hanem még a XI. században is. A legszemléletesebben bizonyítja ezt Szent István II. törvénykönyvének 26. törvénycikkelye: „... *Ha valamely özvegyasszony fiaival és leányaival maradt hátra, s megígéri, hogy ellátja ezeket, s velük (lesz) élete fogytáig, annak legyen a mi engedelmiünkből hatalma arra, hogy azt tehesse, és azt senki se kényszeríthesse újabb házasságra. ... Ha pedig az özvegyasszony gyermektelenül marad, és ígéri, hogy nem megy férjhez, hanem özvegységben marad, azt akarjuk, hogy hatalma legyen minden java felett, s tehesen azokkal azt amit akar.*”⁴⁴ A törvény semmilyen komoly szankciót nem helyez kilátásba ellentétben a Koppánnyal történtek után. Pedig, ha István paráznaságként ítélte meg Koppány kísérletét anyjával szemben, akkor a későbbiek folyamán ezt a törvényekben is érvényesítenie kellett volna. Ez azonban nem történt meg, mindez tehát azt jelenti, hogy a szokásjogban továbbra is élő sógorházasság megszüntetése távolról sem kapott akkora hangsúlyt Szent Istvánnál, hogy annak megfékezése érdekében büntetésként a felnégyelést kellett volna kilátásba helyezni. Helyette az ősi jogszokás betiltása is elegendőnek bizonyult arra, hogy végleg eltűnjön a hétköznapi ember életéből.

VII. Győzelmi trófea vagy elrettentés?

A történettudományon belül ma is megoszlanak a vélemények azt a kérdést illetően, vajon mi is volt a célja Istvánnak a felnégelyt testrészek szétküldésével? A kutatás sokáig úgy vélte, hogy a testcsontok szétküldése az ország négy fontos központjába elrettentésül szolgált.⁴⁵ Mintegy intésül szolgált azok számára, akik a törvényes rend ellen lázadtak, vagy a volt felkeléssel szimpatizáltak. Más oldalról közelítette meg a kérdést Kulcsár Péter, véleménye szerint nem elrettentésül küldte szét a testcsontokat, hanem ellenkezőleg, megnyugtatósul. Jelképezni szeretne volna, hogy a hatalom új birtokosainak nem kell félniük a régi rend visszatértétől.⁴⁶ Nehéz lenne eldönteni a kérdést, véleményem szerint egyformán szolgálhattott intésként és megnyugtatósként is. Legfontosabb feladata mégis a bizonyítás volt. István első katonai és politikai sikerének volt a hatásos és meg nem dönthető, kétségbe nem vonható bizonyítéka.

A győzelme után széleskörű megtorlás következett. A fejedelmi sereg a csata után Koppány területére vonult és egész Somogyot a központi hatalom elismerésére kényszerítette. A Koppánnal harcoló szabadokat szabadságuktól megfosztva szolgaságra vetették. A pannonhalmi kolostor pedig megkapta a csata előtt Szent Mártonnak felajánlott tizedet. István kisebbik legendájában büntetésként fogalmazódott meg az is, hogy minden tizedik somogyi gyermek is az egyház szolgálatába kellett, hogy álljon. Erről azonban bebizonyosodott, hogy utólagos kompiláció volt.⁴⁷ A győzelem azonban teljessé vált, az eddig önállóan tekintett Somogyország a központi hatalom kezébe került.

VIII. A központi hatalom megerősödése. Szent István további harcai

Az ifjú fejedelem a győztes csata után teljes energiával láthatott hozzá, hogy országát független királyságként tudja elfogadtatni Európával. Ennek volt jelentős állomása a koronázás. Ettől a pillanattól kezdve nem a régi, pogány szokásjog alapján gyakorolta a hatalmat, hanem a kereszténységben elfogadott idoneitas és legitimitás alapján. A múlt és annak képviselői azonban nem tűntek el végleg a Veszprém melletti csata után. A Kárpát-medence keleti területein két hatalmi központ is létezett. Két nagyhatalmú vezér alakította ki saját territóriumát. Erdélyben Gyulafehérvár központtal a gyulák leszármazottja Gyula, míg a Maros vidékén egészen az Al-Dunáig Marosvár központtal Ajtony tartotta uralma alatt a vidéket. Ahhoz, hogy Szent István valóságban is teljes egészében az ország egyetlen és mindenható ura tudjon lenni, le kellett vernie mind a két ellenálló törzsfőt. A történeti szakirodalom ezt az időszakot (1008–1030) nevezi a központosító harcok idejének. Ezidő alatt sikerült az újdonsült uralkodónak az országban a területi egységet is létrehoznia. sikerült folytatnia ezen a téren az apja által megkezdett munkát. Hiszen Géza nagyfejedelem uralmának egész ideje alatt legfőbb célként tartotta a szemé előtt az Árpádok törzsi területének a növelését. Szent István miután legyőzte Koppányt, az ország nyugati területének egyeduralkodójává vált. Rajta kívül az országban már csak két olyan törzsfő volt, aki vetekedni tudott volna a hatalmával. Az ifjú uralkodónak nem volt más választása, ahhoz, hogy hatalmon maradjon, le kellett győznie a törzsfőket. A Dunántúl meghódításával és teljes függésbe vonásával a harc tulajdonképpen inkább fellángolt, mintsem elült volna. Az Árpádok egyre fokozottabban növekvő hatalmát, és központosító akaratát szinte semmibe vette Erdély ura, Gyula és a Maros, Al-Duna közti területeket kézben tartó Ajtony.

Az erdélyi gyulák a Kárpát-medence keleti felében önálló hatalmat építettek ki, amely eltérő politikai orientációval rendelkezett az Árpádok dunántúli államától. A politikai ellenállás mellett pedig még vallási ellentét is létezett, mivel Sarolt apja a 950-es években a keleti kereszténységet vette fel. A politikai érdekek mellett gazdasági okai is voltak annak, hogy István megkoronázása után nem sokáig tétlenkedett az Erdőntúli területek megszerzése érdekében. Gyula országában ugyanis nagy számban voltak találhatók sóbányák, amelyek gazdaságilag komoly hasznot jelentettek.

1003-ban István személyesen indította meg hadait anyai nagybátyja ellen. A gyula a jelek szerint nem tudott érdemleges ellenállást kifejteni és megadta magát, behódolt Istvánnak. Anonymus a következőként tudósít minderről: „*Szent István uralma alá vette az erdőntúli földet. Magát Gyulát ekkor megkötözve Magyarországra hozta, s egész életén át börtönben tartotta, minthogy a hitben hiú volt, s keresztény lenni átalult...*”⁴⁸ A névtelen szerző azonban egy kissé szigorúan festette le az erdélyi vezér későbbi sorsát. Hisz Szent Gellért püspök nagyobbik legendája úgy tudósít, hogy Gyula – mint megtért rokon – a királyi sereg alvezéréként részt vett az Ajtony elleni küzdelmekben.⁴⁹ A leginkább objektív információt azonban Thietmar merseburgi püspök hagyta az utókorra. A következőket írta: „Prokuj senior volt, a pannonok királyának anyai nagybátyja, akit ez (István) akárcsak most, már előzőleg is elűzött a székéből. Amikor száműzetésből nem volt képes feleségét kiváltani, unokaöcsének – jóllehet ellenségek voltak – jóindulatából visszakapta őket.”⁵⁰ Ha mindezt összehasonlítjuk Koppány történetével, akkor szinte két teljesen különböző uralkodóval lehet szembetalálkozni. A két vezér közt nincs rokonságilag akkora különbség, hogy azt lehet mondani, a rokonsági fok miatt bánt a király különböző mértékben velük. Koppány apai nagybátyja volt, Gyula pedig anyai nagybátyja volt Istvánnak. Mind a két vezér ellen hadat kellett vezetnie az uralkodónak, tehát fegyveres konfliktus volt közöttük. Mégis teljesen más bánásmódban részesült a két vezér.

Nem könnyíti meg a vizsgálatot, ha Ajtony személyét is a két másik vezérrel együtt vizsgáljuk. Ő volt az utolsó, jelentős hatalommal és különállósággal rendelkező részfejedlem a Kárpát-medencében. Ajtony az uralma alatt lévő terület fekvéséből adódóan Gyulához hasonlóan a bizánci birodalom felé orientálódott. Ő is felvette a görögkeleti kereszténységet. Olyannyira érzékeltette különállóságát a központi hatalomtól, hogy a király Maroson leszállított sóját is megvámoltatta. A fennhatósága alatt lévő területen pedig Keresztelő Szent János tiszteletére monostort építtetett és görög szerzeteseket telepíttetett bele. Mindez – érthető módon – kellő indok volt István számára, hogy Ajtony területét is csatolja a saját országrészéhez. Szent Gellért legendáiból sokkal részletesebben ismertek a történetek, mint Gyula esetében, sajnos azonban még mindig nem kellő mértékben. Az tény, hogy István serege győzelmet aratott Ajtony felett. A vezér sorsa is beteljesedett. A csatáéren holtan maradt a vesztes ütközet után. A legendák tanúsága szerint a feje a királyi székhely kaputornya fölé került.⁵¹ Ajtony Koppányhoz hasonlóan a harctéren esett el. Szintén Koppányhoz hasonlóan ellenfelei nem elégedtek meg azzal, hogy meghalt, hanem le is fejezték. Hogy miért, az ebben az esetben egyértelmű: a király számára bizonyítékként mutatták be. De a legendák tanúsága szerint a fej utána Koppány testrészecskének a sorsára jutott, vagyis kikerült a városkapu tornyára. A kifüggesztett fej egyértelműen a bizonyítást volt hivatott szolgálni, a királyi csapat győzelmét adta hírül.

Mindhárom vezér István kemény, olykor kegyetlen politikájának esett áldozatul. Mégis mindhármuk sorsa teljesen más lett. Gyula talán azért nem jutott a másik két vezér sorsára,

mert nem fejtett ki akkora intenzitású ellenállást, mint Koppány és Ajtony. Ajtony esetében pedig talán azért nem történt meg a felnégyelés, mert a belpolitikai helyzetet addigra sokkal szilárdabban tartotta kézben az uralkodó, mint 997-ben. Ajtony fejének kifüggesztése azonban, ha halványan is, de visszautal Koppány felnégyelt testének kifüggesztésére.

Van azonban egy nagyon fontos és semmiképpen nem elhanyagolható különbség Koppány és a két másik vezér közt. A Koppány és Szent István közötti harcnak a tétje a hatalom megszerzése volt. Itt magáról a hatalom birtoklásáról volt szó, vagyis kinek a kezébe kerül az irányításhoz való jog. Gyula és Ajtony esetében „már csak” ennek a jognak a kiterjesztéséről van szó, illetve a hatalom megszilárdításáról lehet beszélni. Koppány esetében Istvánnak bizonyítania kellett. Be kellett bizonyítani azt, hogy a legitimitás mellett az idoneitas is megvan benne, és hogy alkalmas a legfőbb hatalom tisztségének betöltésére. Ez egy olyan lényeges szempont, amit esetlegesen számításba lehet venni a későbbiek folyamán Szent István és a vezérek közti viszony vizsgálatakor.

A győzelemmel a Tisza, az Al-Duna, Az Erdélyi-középhegység és a Körösök közé zárt terület is ténylegesen a király uralma alá került. A központi hatalom fennhatósága kiteljesedett a Kárpát-medence egészére. Lehetetlen nem észre venni ezeknek a harcoknak a belső logikáját. A földrajzi összefüggés nyilvánvalóan mutatkozik meg. Emellett azonban nagyon fontos gazdasági szempontok érvényesülhettek Szent István politikájában. Már apja elkezdte a fejlett Dunántúl behódoltatását, Istvánnak már csak Koppány vezér területét kellett megszereznie, hogy az egész Dunántúl mind politikailag, mind gazdaságilag az ő irányítása alá kerüljön. Ezután Erdély következett, amit az akkor nagy kincsként számon tartott só miatt nem lehetett kihagyni a számításból. Valószínűsíthető, hogy ez is közrejátszott abban, hogy rövid idő alatt befolyása alá vonta az uralkodó az erdélyi területeket. Ajtony területe volt az utolsó nagy különálló egység, mivel azonban itt húzódtott az erdélyi só útvonala ez sem kerülhette el a végzetét.

Szent István király és a vele ellentétes oldalon álló vezérek kapcsán ki kell térni az írásos forrásokban való ábrázolásukra is. A krónikák és a legendák folyamatosan a kereszténység és a pogányság harcáról szólnak. A kutatás mára azonban bebizonyította, hogy Gyula és Ajtony semmiképpen nem voltak pogányok és erős a gyanú, hogy Koppány is keresztvíz alá hajtotta a fejét. A források vizsgálata kapcsán tehát figyelembe kell venni azt a tényt, hogy néhol erőteljesen propagandisztikusak. A krónikások egyikének sem volt célja a szent király érdemeinek lekicsinylése. A legendaírók pedig kifejezetten első királyunk dicsőségét és szentségét szerették volna mindjobban bebizonyítani. A szerzők minden tehetségükkel arra törekedtek, hogy a szent királyt a lehető legtökéletesebbnek fessék le. Ennek érdekében a „jót” vagyis az uralkodó cselekedeteit meg jobban megpróbálták kidomborítani és attól sem riadtak vissza, hogy a vele ellentétet, vagyis a királlyal ellenséges viszonyban lévőket még inkább negatív képből fessék le. Ezek a toposzszerű híradások azonban sokszor csak zavarólag hatnak az események megismerésekor.

VIII. Összegzés. A 997-es csata tétje István és Koppány közt

Mi is volt a tétje az István és Koppány közt lezajlott ütközetnek, amit a győztes olyan kegyetlen módon torolt meg? Szinte egy szóval is meg lehet válaszolni a kérdést, a tét a „rendszer váltás” sikeres végrehajtása volt.⁵² Mint ahogy dolgozatomban ki is tértem rá ez nem jelenti azt, hogy itt egy egyik napról a másikra végbemenő folyamat állt vagy bukott

volna a csata kimenetelén. A Veszprém melletti ütközet egy kiemelkedő sarokpontja volt annak a majd száz éven át tartó politikai arculatváltásnak, amely Taksony idejében indult, és ami csak I. András alatt szilárdult meg végérvényesen. A 997-es csata felfogható egy vezértörzsen belüli hatalmi ellentétként is, de a kimenetele igen nagy befolyással bírt a Kárpát-medence egészére. Az ütközet végével eldőlt, hogy folytatódik annak a politikai irányultságnak a következetes végrehajtása, mellyel a Kárpát-medencében élő magyarság felzárkózhatott a fejlettebb nyugati területek mellé. Szent István vitathatatlan katonai és politikai primátust teremtett meg, amit később is többször bebizonyított.

Istvánnak Koppány ellen kellett először önállóan cselekednie, ez volt az első lépése, ahol önálló döntéshozásra kényszerült. Sikeresen oldotta meg az eléje feltornyosuló problémát. Az elbeszélő források ezt a sikert Szent István emlékének adózva még inkább felnagyították, a győztest még jobban felmagasztalták. Mindezeket azonban óvatosan kell kezelni, hiszen a krónikás morzsák tanúsága szerint már sokkal hamarabb megindultak azok a folyamatok, amelyeknek ő lett a legkiemelkedőbb alakja, pontosan a Koppánnal megvívott ütközete által is.

Végezetül meg lehet állapítani, hogy az oly sokáig éles választóvonalként interpretált lázadás részletesebb vizsgálatával, egy árnyaltabb összetettebb kép bontakozik ki. A felnégyelés kapcsán pedig elmondható, hogy a kutatásnak új utakon kell elindulnia az igazság kiderítésének érdekében. A további kutatások talán megcáfolják, talán árnyalják a fentiekben leírtakat.

Források

ÉRSZEGI GÉZA (szerk.): *Árpád -kori legendák és intelmek*. Budapest, 1987.

KRISTÓ GYULA (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Műhely, 7. köt. Szeged, 1996.

GOMBOS ALBINUS FRANCISCUS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III*. Budapest, 1937–38.

Képes Krónika. Budapest, 1986. Fordította: Bellus Ibolya.

KÉZAI SIMON: *Gesta Hungarorum*. In V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. 115–164.

MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi Törvényczikkek*. Budapest, 1899.

Monumenta Germaniae Historica 9. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg. Hrsg. Robert Holtzmann. München, 1996.

EMERICUS SZENTPÉTERY (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. Budapest, 1937–38.

MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.

JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Ed. Elisabeth Galántai–Julius Kristó. Budapest, 1985.

THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája*. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1978.

PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR: *A Magyar Honfoglalás Kútfeje*. Reprint. Budapest, 1995.

A Szent Biblia. Kiadja a Szent István társulat. Budapest, 1987.

ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904.

Jegyzetek

- ¹ ÉRSZEGI GÉZA (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1987. 36.
- ² HÓMAN BÁLINT: *Szent István*. Budapest, 1938, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 115. ill. GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 119.
- ³ Györffy: i. m. 119.
- ⁴ KRISTÓ GYULA: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó. 467.
- ⁵ „Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungaros seditio maxima excreverat...” In Mons Sacer 81.
- ⁶ „...urgerer volente comitatu quondam nomine Sumigiense paterna me sede repellere, quid fluctuanti animo consilii darem, quaque me verterem tanta tactus verecundia astantibus ducibus videlicet Poznano, Cuntio, Orzio domino quaque Dominico archiepiscopo votum vovi sancto Martino...” In Mons Sacer: 81.
- ⁷ Györffy: a 3. jegyzetben i. m. 114.
- ⁸ MAGYAR ZOLÁN: *Koppány*. 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó, 40.
- ⁹ Uo. 41.
- ¹⁰ Uo. 42.
- ¹¹ Uo. 44.
- ¹² Uo. 46.
- ¹³ MAKKAY JÁNOS: *Avarus, bringus, Salanus*. Budapest, 1996. Szerzői kiadás. 19.
- ¹⁴ Képes Krónika: In SRH I. 313–314. Képes Krónika LXIV caput (SRH: I. 313) „In eodem autem prelio Welinus comes interfecit Cupan ducem et largissimis beneficiis a Beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam autem in Erdelw.”
- ¹⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *Magyarország története* I./2. köt. Budapest, 1970. 120.
- ¹⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: *Szt. István törvényeinek XII. századi kézírata*. Budapest, 1988. 27.
- ¹⁷ HORVÁTH PÁL (szerk.): *Általános jogtörténet*. Budapest, 1991. 119.
- ¹⁸ BOTH ÖDÖN: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. Szeged, 1995. 42.
- ¹⁹ Uo. 77.
- ²⁰ Horváth: i. m. 123.
- ²¹ MEZEY BARNA: Bűn és büntetés. *Rubicon*, 1996./6. 4.
- ²² Györffy: a 16. jegyzetben i. m. 27.
- ²³ GYÖRFFY GYÖRGY: Koppány lázadása. In *Somogy megye múltjából*. Kaposvár, 1970. 21.
- ²⁴ Uo. 21.
- ²⁵ KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1988. 37.
- ²⁶ Kristó 1983. 81.; Bakay: i. m.: 50.
- ²⁷ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, 1996. 73.
- ²⁸ HORVÁTH PÁL (szerk.): *Általános jogtörténet*. Budapest, 1991. 124.
- ²⁹ Béli: i. m. 84.
- ³⁰ Horváth: i. m. 125.

- ³¹ ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 78.
- ³² *Képes Krónika*. Budapest, 1986. Fordította: Bellus Ibolya. 205. caput. SRH. I. 494.
- ³³ Györffy: 1988. 27.
- ³⁴ BARÁTH TIBOR (szerk.): *Keresztény bibliai lexikon*. Budapest, 1995. 126.
- ³⁵ HERBERT HAAG: *Bibliai Lexikon*. Budapest, 1989. *Sógorházasság* címszó. 1594.
- ³⁶ SZATHMÁRY SÁNDOR – TARR KÁLMÁN (szerk.): *A Szentírás magyarázata*. I. köt. Budapest, 1995, Kálvin Kiadó, 233.
- ³⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: *Szent István törvényei a XII. századi admonti kódexben*. Budapest, 1987. 27.
- ³⁸ *Szent Biblia*. Budapest, 1987, Szent István társulat. 128.
- ³⁹ Uo. 129.
- ⁴⁰ Uo. 139.
- ⁴¹ Uo. 129.
- ⁴² Róna-Tas: i. m. 1996. 185.
- ⁴³ Uo. 185.
- ⁴⁴ Györffy: i. m. 1988. 61. illetve ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati hat: „...ut si qua vidua cum filiis, filiabusque remanserit atque nutrire eos et manere cum illis, quamdiu vixerit promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam hoc faciendi, et a nemine iterum cogatur in coniugium. Si autem vidua sine prole remanserit et se innuptam in sua viduitate”.
- ⁴⁵ Pauler: i. m., Marczali: i. m., Hóman: i. m., Ferdinandy: i. m., Györffy: i. m.
- ⁴⁶ KULCSÁR PÉTER: A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. In *AUSZ. Sectio Historica*. III. köt. Szeged, 1958. 37.
- ⁴⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: Koppány lázadása. In *Somogy megye múltjából*. Kaposvár, 1970. 7.
- ⁴⁸ *Anonymus*. Ford. Pais Dezső. 103.; SRH. I. 69.
- ⁴⁹ ÉRSZEGI GÉZA (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1987. 82.; SRH. II. 492.
- ⁵⁰ „...cuius erat Procui senior, avinculus regis Pannonici, a suis sedibus ab eodem, ut modo antea expulsus. Qui cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuitu nepotis sui, quamvis inimici, suscepit eam ex munere.” In *MGH. SS. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg*. 497.
- ⁵¹ ÉRSZEGI GÉZA (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1987. 82.; SRH. II. 491–492.
- ⁵² KRISTÓ GYULA: Rendszerváltás az első ezredfordulón. In KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996. 95.

VESZPRÉM VÁRA, AHOL ISTVÁN ANYJA,
SAROLT VÉDEKEZETT KOPPÁNY HEVES
„UDVARLÁSÁVAL” SZEMBEN